

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.15(477)»653»

РУСЬКА ПРАВДА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ

Ігор Бойко

Львівський національний університет імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,

e-mail: boyko.ist@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6841-0271

Охарактеризовано місце і роль Руської Правди в історії держави і права України та визначено її вплив на становлення й розвиток української правової традиції. Зазначено, що державно-правові традиції українського народу мають безперервну тяглість, враховуючи не лише періоди існування держави, а й періоди боротьби за її відновлення, національно-визвольних змагань. Державно-правові традиції в Україні формувалися ще за часів держави антів та Київської держави – «Русі». Державно-правові традиції українського народу втілювали прагнення мати власну державу і право, республіканські форми народовладдя, виборність державної влади, демократичні засади державного будівництва і місцевого самоврядування, свободу, рівність, справедливість та упорядкованість у суспільних відносинах, повагу до людини, її життя, здоров'я, гідності, тяглість до приватної власності, до правового способу захисту порушених прав тощо.

Значну увагу приділено характеристиці витоків української правової традиції, що зародилися у правовій культурі Києво-Руської держави, де закладено основи права, правового світогляду. У Києво-Руській державі вперше кодифіковано давнє українське право, результатом якого стало прийняття першого правового кодексу – Руської Правди, яка є джерелом пізнання державно-правового розвитку на українських землях у IX–XII століттях та відображенням рівня соціально-політичних, економічних і культурних відносин давнього українського суспільства. У ній розкрито узагальнений правовий світогляд українців щодо юридичних засад свого розвитку, особливостей регулювання суспільних відносин. Руська Правда була основним нормативно-правовим актом у Києво-Руській державі, отож вплинула на процес становлення українського права. Саме з українського звичаєвого права, князівського законодавства, особливо Руської Правди часів Києво-Руської держави, розпочато становлення і розвиток правової системи України.

Ключові слова: держава; право; правотворчість; державотворення; Україна.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.75.003>

У сучасних умовах розвитку національної юридичної науки важливим є створення концепції становлення і розвитку української правової традиції. У цій концепції варто аргументувати, що Україна є історичною, геополітичною і культурною складовою європейської цивілізації. Ключова ідея її створення – визначення фундаменту, на основі якого відбувалися зародження, становлення і розвиток української правової традиції. Створення цієї концепції та її реалізація в Україні є нагальною необхідністю, яка має не лише загальною юридичне, але й соціальне, політичне і міжнародне значення. Річ у тому, що Україна сьогодні переживає

найважче випробовування у своїй новітній історії – російсько-українську війну за територіальну цілісність і державний суверенітет. Сьогодні Україна бореться за свій європейський вибір, а також відстоює ту систему загальнолюдських та правових цінностей, на якій розвивається цивілізована спільнота.

Окремі аспекти значення Руської Правди в історії держави і права України та її вплив на становлення і розвиток української правової традиції стали предметом наукових досліджень В. Гончаренка, І. Гриценка, М. Грушевського, Г. Демиденка, В. Єрмолаєва, П. Захарченка, С. Кудіна, В. Кульчицького, Б. Тищика, А. Ткача, І. Усенка, О. Шевченка та ін. Попри значний внесок науковців, у контексті визначення місця і ролі Руської Правди в історії держави і права України та її впливу на становлення й розвиток української правової традиції, необхідно звернути увагу на те, що сучасні виклики в умовах війни росії проти України потребують глибокого осмислення важливих проблем національної історії та сучасного державотворення, які постають перед українським суспільством.

Як відомо, правові традиції безпосередньо пов'язані з державними традиціями українського народу. У сучасних умовах учені, громадські, політичні та державні діячі, громадяни використовують також формулювання «державно-правові традиції українського народу», яке також має право на існування, оскільки державні та правові традиції тісно взаємопов'язані й доповнюють одна одну, мають спільну мету, завдання тощо. Державно-правові традиції українського народу – це багатівіковий безперервний процес розвитку українського народу, спрямований на утворення держави: передавався і вдосконалювався від покоління до покоління і зберігався упродовж тривалого часу. Державно-правові традиції українського народу мають безперервну тяглість, враховуючи не лише періоди існування держави, а й періоди боротьби за її відновлення, національно-визвольних змагань. Державно-правові традиції в Україні починаються від держави антив, згодом Київської держави – «Русі», Галицько-Волинської держави, продовжуються за часів Української козацької держави, а в ХХ столітті представлені періодом відродження самостійної держави на українських етнічних землях, зокрема упродовж 1917–1921 років у формі Української Народної Республіки за Центральної Ради, Української Держави за Павла Скоропадського, Української Народної Республіки за Директорії і Західноукраїнської Народної Республіки, проголошенням державності та права Карпатської України (1939), Української держави (1941), квазідержавності та права УСРР/УРСР). Державно-правові традиції українського народу втілювали прагнення мати власну державу і право, республіканські форми народовладдя, виборність державної влади, демократичні засади державного будівництва і місцевого самоврядування, свободу, рівність, справедливість та упорядкованість у суспільних відносинах, повагу до людини, її життя, здоров'я, гідності, тяглість до приватної власності, до правового способу захисту порушених прав тощо. Український народ навіть у періоди тривалого перебування під владою іноземних держав, не маючи власної держави, зберігав і розвивав національні державно-правові традиції та завжди проявляв тяглість до традицій західноєвропейської державності й права. Державно-правові традиції українського народу тісно пов'язані з таким формулюванням, як «багатівікова історія українського державотворення», важливою складовою якого була багатівікова боротьба української нації як корінної, титульної за право на створення власної держави. Національне державотворення супроводжувалося довготривалим складним процесом зародження, становлення та розвитку української державності, що має своїм результатом створення української держави як підсумок розвитку української нації. Державність є своєрідним фунда-

ментом, корінням держави, а остання своєю чергою є однією зі складових – свосвідним завершенням державності. Як вдало зазначає В. Ф. Нестерович державотворення в Україні – це багатовіковий складний процес зародження, розвитку та утвердження України як суверенної, незалежної, демократичної та правової держави, в основі якого лежить сукупність тісно взаємопов’язаних між собою зовнішніх та внутрішніх національних, територіальних, політичних, правових, соціальних, економічних та культурних чинників [9, с. 90]. Державотворення в Україні передбачає процеси формування і становлення основних інститутів державної влади, органів місцевого самоврядування, становлення та розвиток правової системи, визначення національних інтересів, національної безпеки тощо. Українці, як і інші європейські народи, спираючись на свої державно-правові традиції, формувалися волелюбними і завжди прагнули мати свою державу, у важкі часи її відсутності піднімалися на боротьбу за її відродження. Історія України – це фактично історія національно-визвольної боротьби українського народу за свою державу, що передбачала звільнення українського народу з-під іноземного панування та здобуття національної державної незалежності.

Державні та правові традиції українського народу, як зазначено вище, тісно взаємопов’язані. Вважаємо, що первинними є державотворчі традиції, як і первинним є інститут держави перед інститутом права. Це пояснюється важливістю держави як найбільшої цінності для конкретної нації (народу), яка має свій суверенітет, незалежність і самостійність у зовнішніх та внутрішніх справах. Саме держава є особливою політико-територіальною організацією нації (народу), що має спеціальний апарат управління та здатна надавати своїм велінням загальнообов’язкового характеру. Саме для української нації (народу) на першому місці завжди було прагнення насамперед мати державу, оскільки вся історія України була і є боротьбою за соборну, самостійну державу, її збереження та розвиток. Роль права в державі є також дуже важливою, оскільки право врегульовує найважливіші суспільні відносини, гарантуючи єдність і безпеку в суспільстві, виховує його, легітимізує організацію та діяльність органів державної влади тощо. Право є основою законів. Воно є первинне, а закони – вторинні, тому сьогодні слухно наголошують про верховенство права над законами. Деякі сучасні науковці віддають перевагу інституту права перед інститутом держави. У чому вони мають рацію. Проте тільки держава встановлює або санкціонує своє право, створюючи своє законодавство. Вважаємо, що як держава, так і право розвивалися упродовж тривалого часу. Зокрема, звичаєве право було першою формою права в державі, проте саме держава поширює право на всю її територію, право стає загальнообов’язковим після його санкціонування саме державою. Сьогодні, наприклад, деякі європейські народи (зокрема, каталонці) мають певні права і приймають ті чи інші локальні акти свого волевиявлення, але власної держави не мають. Держава, саме вона, є результатом розвитку конкретної нації (народу), а право є одним із основних засобів держави щодо забезпечення справедливості, рівності, врегулювання суспільних відносин та гарантування безпеки громадян, нації (народу).

Сьогодні важливо також показати, що Україна є однією з найдавніших європейських держав, має власні державно-правові традиції, сформовані упродовж багатьох століть, а творцем української державності та права був і є український народ.

Як свідчать історичні джерела, українська державність має досить давнє походження, її еволюція відбувалася в руслі загальної європейської історії. Упродовж тисячоліть на території сучасної України відбувалися тривалі та складні процеси державотворення. Становлення української нації почалося від часів закінчення

Великого переселення народів (III–IV ст. н. е.). З того часу на землях сучасної України оселилися праукраїнці, які керувалися засадами еволюційності та тяглості державотворчого процесу. Зародження ранньої української державності тривало з IV століття, коли давні українські племена перейшли до осілого способу життя на території Східноєвропейської рівнини між Дністром і Дніпром, його притоками на межі античного західного світу і кочового східного степу, тобто на території сучасних етнічних українських земель [7]. У процесі зародження ранньої української державності передусім почала формуватися територія осілості давніх українських племен як одна із найважливіших ознак держави. Далі, внаслідок повільного, але неминучого розвитку й ускладнення суспільного виробництва, а також усього суспільного життя давніх українських племен, об'єктивно виникали такі соціально необхідні потреби, функції, на реалізації яких почали зосереджуватися лише окремі члени роду, племені (зокрема, ватажки як керівники племені, старійшини як виняткові, передові люди, які відзначалися наявністю життєвого досвіду, глибокого розуму, вмінням організувати співжиття, здатністю вирішувати людські суперечки тощо і мали вплив на інших людей у племені). У цей час у середовищі давніх українських племен на території тривалого проживання починають формуватися окремі елементи публічної влади, зокрема невеликі групи людей, за котрими поступово закріплювалися завдання щодо вирішення саме загальних соціальних справ, насамперед: управління – організація, координація діяльності родичів, співплеменників; координація релігійних вірувань – ритуально-обрядові, релігійні функції; військове керівництво – організація захисту від загарбників та ін. [16, с. 40].

Український народ упродовж кількох тисячоліть живе на своїй історичній землі. Ґрунтовний аналіз історичного розвитку державотворчих процесів на українських землях упродовж I–IX століть н. е., а зважаючи на загально визнані історичні традиції, усталені критерії, об'єктивні наукові підходи щодо визнання закономірностей і умов зародження держави, дає підстави вважати, що початки державотворчих процесів на українських землях історичні джерела пов'язують зі заснуванням держави антів, яка сформувалася наприкінці IV – на початку VII століть у межиріччі Дністра і Дніпра. Її ще називали «Антським царством» (*Regnum Antorum*) або «Антською землею». Назва «анти» загальноприйнятої етимології в історичній літературі не має. Найчастіше пояснюється як іранська назва, пов'язана з давньоінд. *ántah* «кінець, край», *ántah* «той, що перебуває на краю». Власне антів-слов'ян дослідники вважають першими достовірними предками українців. Так, відомий етнолог і археолог професор зі світовим авторитетом Українського вільного університету В. Щербаківський (1856–1957) уважав, що іменем «анти» називали групу українських племен, а видатний історик М. Грушевський (1866–1934) прямо називав антів (вихідці з трипільських племен), які займали майже всю територію сучасної України від Полісся до Чорного моря, від Карпат до Дону, українцями [4, с. 176–192]. Візантійські хроністи Прокопій Кесарійський і Менандр та готський Йордан характеризували Антську державу як міцне політичне об'єднання, міжплеменний військово-політичний слов'янський союз із демократичним ладом [15, с. 94]. Під ударами аварів держава антів 602 року припинила своє існування. Спадкоємцями антів були поляни – наддніпрянське давнє українське плем'я, яке відіграло важливу роль в об'єднанні інших давніх українських племен в одну державу – Русь. В Антській державі в результаті розвитку та урізноманітнення суспільних відносин відбулося становлення й розвиток правил поведінки людини, сформувалися цінності, ідеї, звичаї, обряди тощо.

Саме з часу формування на землях сучасної України держави антів починається зародження української державно-правової традиції.

Становлення української державно-правової традиції продовжилося в Києво-Руській державі, яка займає видатне місце у всесвітній історії [3, с. 3]. Давні українські племена впродовж VII–VIII століть пройшли самостійний тривалий шлях державотворення. Їх консолідація на межі VIII–IX століть навколо Києва сприяла утворенню великої ранньої української княжої держави – «Русі», ядром, центром якої були нинішні українські землі. На думку М. Грушевського, «ранню» Русь створили праукраїнці. Цілком погоджуємося з науковою концепцією М. Грушевського, що Київську Русь створили давні українці, автохтони, які з давніх часів проживали на цій території. Концепція обґрунтовувала самобутність, окремішність і безперервність історичного буття українського народу.

Києво-Руська держава мала свою територію (її складали теперішні українських землі) і назву, про що зазначено у Літописі, міждержавних угодах – «наша земля почала іменуватися Руською». Визнання території і назви країни можна трактувати як початок політичної ідентифікації її, відповідно, як одну з важливих ознак існування держави. Становлення держави пройшло тривалий шлях своєї еволюції. Її основними етапами стало спочатку визначення держави іменем пануючого племені, потім – використання для означення назви держави слів «земля», «влада» і т. д., а в нові часи – використання слова «nation» (народ).

Українська княжа держава «Русь» мала: столицю – Київ, власну князівську династію (нащадків називали «києвичами»); власні кордони, політичну незалежність від інших держав; розвинуту систему органів публічної влади (рада при князі, віче, десяткова та двірцево-вотчинна системи управління); право (звичаєве право, князівське законодавство, Руська Правда, договори Русі з Візантією); податки (полюддя і погости); військо. За формою державного правління її можна вважати ранньосередньовічною монархією. Очолював державу Великий князь. Йому належала верховна законодавча влада. Великий князь зосереджував і виконавчу владу (був главою адміністрації), він виконував також функції воєначальника й особисто водив рать у бій. Мали князі й судову владу. Діяльність князя скеровувала рада бояр. Правлячий князь у разі необхідності скликав народні збори населення – віча, які були важливим органом народовладдя. Як могутня держава середньовіччя, Києво-Руська держава значною мірою впливала на політичне життя країн Західної Європи і сусідніх азійських країн, а також держав, що мали велике значення у системі торгівлі між Європою та Азією. Високий авторитет Києво-Руської держави закріплювали численні міжнародні договори, матримоніальні зв'язки великих київських князів з правителями багатьох закордонних держав.

На початку IX століття Русь зрівнялася територією з Візантійською імперією та Імперією франків, а в наступні періоди перевершила їх, ставши територіально найбільшою середньовічною державою Європи. Русь продовжила розвиток традицій державності на території України, але ця державність піднялася на новий щабель – від ранніх королівств (антів, дулібів, хорватів) до імперії Русів. Переконливим доказом існування Києво-Руської держави у першій половині IX століття є свідчення Бертинської хроніки, автор якої, єпископ Пруденцій, повідомляв, що 18 травня 839 року до Інгельгейма – столиці короля франків Людовика Благочестивого – разом із послами від візантійського імператора Теофіла прибули руські послы з метою укладення торговельної угоди. У хроніці зазначено, що руси у Константинополь до Теофіла прибули 838 року, тобто раніше [25, с. 117]. Це засвідчує, що Києво-Руська держава була самостійним суб'єктом тогочасних міждержавних і міжнародних відносин.

У Києво-Руській державі організація суспільства, формування державної влади і права відповідали європейській моделі. Насамперед це добре простежується у виробленні в Києво-Руській державі захисних механізмів від тиранії та деспотизму. У ранній українській державі «Русі» формувалася тяглість до демократизму, найвиразнішими проявами якого стали вічові традиції Русі, які не давали абсолютизуватися владі князя. Становлення української державної традиції зародилося також у культурі Києво-Руської держави, де були закладені основи української писемності, мови, історії, права, світогляду. Перші русько-українські літописи – «Повість минулих літ» та «Слово о полку Ігоревім» – були водночас першими українськими державно-правовими ученнями. Вони узагальнювали історичний і державотворчий досвід українців-русів, утримували в собі фундаментальні настанови на розбудову держави.

У процесі становлення Києво-Руської держави формувалося право, найважливішими джерелами якого були: звичаєве право, договори Русі з Візантією, князівське законодавство (устава, уроки, уставні грамоти та ін.). Істотну роль відігравали джерела церковного права (зокрема Церковні статuti Володимира Великого та Ярослава Мудрого), а також джерела іноземного, переважно візантійського, походження – Номоканони (відомі на Русі як Кормчі книги), Еклога, Прохірон, Закон судний людям.

Як засвідчують історичні українські та зарубіжні джерела, у той час було сформовано українську етнічну і державну ідентичність [18]. До змістовних її ознак належали: територія, мова, звичаї, традиції, мораль, культура, побут, економічний уклад, свідомість, менталітет, історичне походження, спільна мета, ідеали тощо. Одним із головних елементів розвитку та збереження української ідентичності була правова традиція, під якою розуміють узагальнений правовий досвід, правову пам'ять, правові знання та правові уявлення, що передаються від покоління до покоління як прийнятні способи організації суспільства, моделі формування правового устрою, правового регулювання суспільних відносин, ієрархії цінностей у праві [11, с. 5]. Для українського народу в процесі становлення й розвитку правової традиції характерним було і є прагнення до справедливості, рівності, упорядкованості у суспільних взаємовідносинах, що концентрується в праві, правді, котрим протистоять неправда, кривда. Прагнення до порядку належить до тих характерних рис, які формувались українським етносом упродовж усього періоду його існування. На становлення правової традиції українського народу значно впливав високий духовний рівень українського народу (цінування справедливості, свободи, добра, щирості, доброзичливості, миролюбства, працьовитості, гідності, чесності, толерантності тощо) [1, с. 7]. Український народ зберігав і розвивав правові традиції завдяки глибокому усвідомленню цінності права (особливо звичаєвого), яке проявлялося у житті українців крізь призму дотримання української правової культури та визнання права головним засобом збереження, зокрема, правової самобутності українського народу. Українському народові вдалося зберегти правові традиції також через те, що українці із сивої давнини цінували особисту свободу та право діяти відповідно до своєї совісті і здорового глузду, жити у любові до ближнього. Впродовж усієї своєї історії українці виробили демократичний світогляд та особливу політико-правову свідомість, яка відображає прагнення до справедливості та демократичності у відносинах між людьми.

Витоки української правової традиції сягають правової культури Києво-Руської держави, у якій було закладено основи права, правового світогляду. Найдавнішим соціальним регулятором поведінки людей у державі антич, відтак у

Києво-Руській державі були звичаї (з лат. *mos* – звичай, *svesco* – звичка, *mores maiorum* – звичка предків), що формувалися давніми українцями під впливом природних, історичних, культурних та інших чинників. Звичаї належить розглядати як свідомі, загальновизнані, усталені правила поведінки, що склалися у процесі співжиття людей у результаті їхнього фактичного застосування упродовж тривалого часу [1, с. 9]. Звичай виник у результаті розвитку людського суспільства і був основною формою соціального регулювання поведінки членів громади за родового ладу [21, с. 25]. За своєю природою звичай був консервативним і закріплював лише те, що склалося у результаті тривалої суспільної практики, відображаючи і загальні моральні, духовні цінності народу [22, с. 568]. В основу звичаю покладено елементи суспільної необхідності, які на початкових етапах роблять його найближчим до реальних потреб людей, формою регулювання їхніх дій, а також способом наслідування набутого соціального досвіду. Вимоги звичаю люди засвоюють у процесі безпосередньої виробничої діяльності, взаємного спілкування [10, с. 195]. З виникненням Києво-Руської держави звичай поступово трансформувався у правовий звичай, дотримання якого забезпечувала держава. Після санкціонування звичаю державою він перетворювався на джерело писаного права. Звичай встановлювався державою також у процесі судової або адміністративної діяльності шляхом закріплення у джерелах писаного права для регулювання певних суспільних відносин [23, с. 568]. У такий спосіб звичай трансформувався у правовий звичай, який має регулятивний характер, стосується майнових, владних та інших соціальних відносин. Реалізація звичаю забезпечувалася не державним примусом, а авторитетом суспільної думки [24, с. 253]. Сукупність правових звичаїв становило звичаєве право. Норми звичаєвого права на українських землях склалися історично в процесі становлення та розвитку суспільного життя. За багатовікову історію українського державотворення у житті українського народу формувалися певні звичаї і традиції, які відображали справедливість, рівність, правила поведінки у повсякденному житті. Звичай на перших етапах свого становлення в державі антів, а відтак у Києво-Руській державі називали «старина», «правда». Поступово правовий звичай перетворювався у норму звичаєвого права і трактувався як «норов», «покон», «закон». Звичаєве право було джерелом формування норм «Закону Руського», який, очевидно, було укладено у IX – на початку X століть [8, с. 70]. У Києво-Руській державі звичаєве право було особливою формою права серед інших його джерел. Зі зміцненням князівської влади у Києво-Руській державі звичаєве право стало основним джерелом писаного права, кодифікованого у «Руській Правді». Проявами звичаєвого права у Києво-Руській державі були, наприклад, такі дії, як посадження князя на стіл, рукобиття на знак укладення договору купівлі-продажу, акти здійснення судочинства тощо.

На формування і функціонування української правової традиції в період Києво-Руської держави позитивно вплинули правотворчість київських князів, застосування звичаєвого права, рецепція візантійського, а через нього римського права, торговельні й політичні зв'язки Києво-Руської держави з Візантією, Німеччиною, Францією та іншими країнами.

У Києво-Руській державі вперше кодифікували давнє українське звичаєве право, результатом якого стало прийняття першого правового кодексу – Руської Правди, яка є джерелом пізнання державно-правового розвитку на українських землях у IX–XII століттях та відображенням рівня соціально-політичних, економічних і культурних відносин давнього українського суспільства. У ній розкрито узагальнений правовий світогляд українців щодо юридичних засад свого розвитку,

особливостей регулювання суспільних відносин [13]. Руська Правда була основним нормативно-правовим законом у Києво-Руській державі. Слово «правда» у Києво-Руській державі ототожнювали з поняттям «закон». Тогочасна ж правова дійсність не застосовувала поняття «закон» до князівських статутів, уроків та інших правових актів, оскільки за тогочасними уявленнями закон сприймався як Божий припис, як заповіді Святого Письма тощо. Тому Руську Правду не називали Руським законом, хоча за своєю суттю вона була основним державним законом, який регулював суспільні відносини в Києво-Руській державі. Починаючи з часів Києво-Руської держави та впродовж історичного розвитку України термін «правда» використовували і використовують як основний під час розроблення і прийняття правових актів, оскільки будь-яка держава зацікавлена в тому, щоб задекларувати встановлені нею приписи поведінки як правильні, праведні, справедливі, тобто морально виправдані та соціально обґрунтовані. Отже, слово «правда» покладено в основу права як прагнення до порядку, уособлення справедливості та рівності під час регулювання суспільних відносин, забезпечення організованості й порядку в суспільстві.

У сучасній українській мові під словом «правда» розуміють два поняття: поняття права, закону і поняття істини [17, с. 15]. Термін «право» уперше використаний у текстах Велесової книги [2, с. 71–72]. Дослідження етнофілософів засвідчують, що вчення про право посідає провідне місце в українському правобаченні, об'єктом якого є право як укладова ідея – визначник, упорядник дійсності. У цьому виявляється об'єктивний аспект українського праворозуміння. В українській мові слова з коренем пра- семантично пов'язані з регулюванням, ладом, порядком, витоковістю, початком тощо: права, право, правда, правий, праведний, справний, справедливий, правитель, правило, правосуддя, прадід, пращур. Поняття «право», «правда» мають також свої референції: закон, звичай, присяга, суд, справедливість, істина, доказ, реальність (явність) тощо [1, с. 9]. На думку деяких дослідників, слово «правда» є поєднанням сонячного чоловічого начала «Ра» і жіночого начала «Да» [14, с. 115]. За результатами досліджень, воно утворилося з прадавнього словосполучення «пра-в-да», яке означало «дитя неба», тобто божественну істину і вищий небесний закон.

Руська Правда була важливим нормативно-правовим актом, який вплинув на процес становлення українського права. Саме з українського звичаєвого права, князівського законодавства, особливо Руської Правди часів Києво-Руської держави розпочато становлення і розвиток правової системи України [12, с. 222–506]. Крім цього, вона значною мірою впливала на розвиток законодавства сусідніх країн, зокрема Великого князівства Литовського, Польського королівства та ін. У науковій літературі списки Руської Правди прийнято поділяти на три основні редакції, пов'язані між собою змістом і однією епохою.

Найдавнішою редакцією Руської Правди є Коротка Правда, укладена 1016 року. Автором Короткої Правди був правитель Києво-Руської держави київський князь Ярослав Мудрий, який першим створив письмовий збір законів під назвою Руська Правда. Основними причинами її створення були: активізація соціально-економічного розвитку Русі, що потребувала упорядкування суспільних відносин, особливо у сфері господарської діяльності (реміснича діяльність, торгівля та ін.); потребували досконалішого регулювання ті суспільні відносини, які вимагали деталізації та конкретизації, зокрема майнового, спадкового права, визначення головних елементів сімейного права, перегляду покарань за вбивство «княжих людей»; складна політична ситуація на Русі вимагала також здійснення радикальних заходів, законодавчих обмежень, передусім щодо викорінення язичницьких

звичаїв, насильства, вбивств, крадіжок, розбоїв тощо. Великий князь Ярослав Мудрий як правитель держави був зацікавлений у забезпеченні стабільності, мирного співжиття у суспільстві, передусім у врегулюванні норм кримінального права, щоб захистити суспільство від злочинів або принаймні знизити рівень злочинності [6, с. 322]. Адже Ярослав Мудрий на власному досвіді князювання у Ростові Великому, Новгороді, з власної судової практики, під впливом християнства переконався у небезпеці беззаконня та свавілля, що загрожували руйнуванням самих основ держави, суспільного життя [5, с. 294]. Тому встановлення правового регулювання найважливіших суспільних відносин шляхом визначення дозволів і заборон, відповідальності за порушення заборон Ярослав Мудрий розглядав як нагальну потребу в державі. Укладаючи Руську Правду, князь Ярослав Мудрий використовував такі джерела: норми давнього українського звичаєвого права, створеного праукраїнцями: нормативні акти перших київських князів (Закон Руський та ін.); судову практику. Коротка Правда містила 43 статті і складалася з чотирьох частин: «Правда Ярослава» (ст. 1–18), «Правда Ярославовичів» (ст. 19–41), «Покон вірний» (ст. 42) і «Урок мостникам» (ст. 43). У Правді Ярослава переважно врегульовано питання кримінального і цивільного права та судочинства (ст. 1–9 містили норми про злочини проти особи, ст. 10–18 – норми про злочини проти майнових прав і про способи відновлення права власності на рухомі речі). Прийняття Руської Правди Ярославом Мудрим сприяло упорядкуванню та правовому забезпеченню соціально-економічного розвитку Києво-Руської держави.

Три сини Ярослава Мудрого (Ізяслав, Святослав і Всеволод) у 1072 році уклали другу редакцію Руської Правди, яка в історико-правовій літературі відома як Просторова (Розширена) Правда. Іноді вчені називають її ще «Правда Ярославовичів», яку ухвалили на одному із князівських з'їздів у Вишгороді. Вона складалася з 23-х статей (19–41) і доповнювала «Правду Ярослава» та була присвячена злочинам проти особистих, майнових прав і деяким питанням судочинства. «Покон вірний» (ст. 42), виданий у 30-ті роки XI століття, визначав розміри надходжень від штрафів, які накладали за протиправні діяння, а також розмір винагород князівським слугам. «Урок мостникам» (ст. 43), укладений наприкінці XII – у першій половині XIII століть, присвячений організації мостіння торгових шляхів з Новгорода до інших міст.

Скорочена редакція Руської Правди укладена за князювання Володимира Мономаха, або його сина Мстислава (її датують не пізніше 1113 року). Вона складалася з двох частин: 1) «Суду Ярослава Володимировича» (містила 52 статті, доповнені новими правовими нормами з цивільного, кримінального, процесуального права); 2) «Уставу великого князя Володимира Всеволодовича Мономаха» (містив ст. 53–121, що регулювали цивільні, шлюбно-сімейні, спадкові, кримінальні, процесуальні відносини, питання опікування та інші галузі права). Скорочена редакція (50 ст.), укладена шляхом вибірки низки статей з Розширеної Руської Правди, не мала самостійного застосування та була призначена для використання у церковних судах. Здебільшого її появу науковці датують XV століттям.

Отже, період Києво-Руської держави став основою становлення і розвитку державно-правових традицій європейського зразка, які позитивно впливали на подальший розвиток української державності та права. Вивчаючи історію українського права та особливості правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні у IX–XX століттях, важливо показати, що упродовж століть українська правова традиція безперервно розвивалася, не втрачаючи зв'язків зі своїми витокami. Вона живилася джерелами права, успадкованими з давнини, що оновлювалися і збагачувалися з кожним століттям. Насамперед ідеться про норми звичаєвого

права, нормативно-правові договори і статuti київських князів, Руську Правду, «козацьке право», гетьманські статті XVII–XVIII століть, Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року, Суд і розправу в правах малоросійських 1750 року, Зібрання малоросійських прав 1807 року, конституційні проекти П. Орлика, М. Драгоманова, М. Грушевського, О. Ейхельмана, С. Дністрянского та ін., універсали Центральної ради, законодавство ЗУНР тощо. Впродовж усього свого існування український народ плекав прагнення до свободи, незалежності та водночас поваги до індивідуалізму і вплив їх у праві, яке набувало таких форм, як закон, правовий звичай, нормативно-правовий договір, судовий прецедент, правова доктрина. При цьому пріоритет закону, верховенство права поступово зростали, що засвідчує формування українського права у контексті континентально-європейського права [20, с. 92–93].

Національні правові традиції узагальнювали історичний і правотворчий досвід українського народу, утримували в собі фундаментальні настанови на розбудову держави і права, були і є взірцем демократичності, толерантності та національної самобутності.

На сучасному етапі розвитку України важливим є використання українських державних та правових традицій з метою розбудови суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави і формування свідомого громадянина, патріота Української держави, який у своїй діяльності дотримуватиметься національних і європейських загальнолюдських та правових цінностей, таких як: повага до прав людини (право на життя, здоров'я, честь, гідність, свободу та особисту недоторканність та ін.); верховенство права; повага до державної мови, державних символів України (Герба, Прапора, Гімну України); рівність усіх перед законом; свобода, справедливість, демократія, правопорядок; готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України, участь у громадсько-політичному житті країни; толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури та ін.

Список використаних джерел

1. Безклубий І. А., Гриценко І. С., Шевченко О. О. Історія українського права : навч. посібник. Київ : Грамота, 2010. 336 с.
2. Велесова книга: духовний заповіт предків / пер. з ритм. пер. укр. мов. Б. Я. Яценко. 2-ге вид. Київ : Велес, 2006. 256 с.
3. Гончаренко В. Д. Тернистий шлях до незалежності. *Вісник Академії правових наук України*. 1996. № 7. С. 3–14.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / ред. П. С. Сохань. Київ : Наукова думка, 1993. Т. 1. 648 с.
5. Демиденко Г. Г. Ярослав Мудрий і його час. *Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі*: навч. посібник / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тацій. Харків, 2014. С. 294.
6. Єрмолаєв В. М. Пинципи «Руської Правди» продовжують жити в правовій системі сучасної України. *Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі*: навч. посібник / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тацій. Харків, 2014. С. 294.
7. Іванченко Р. Четверте воскресіння України. *Урядовий кур'єр*. 1999. № 157. 21 серп.
8. Кудін С. В. Форми існування кримінального права України у X – першій половині XVII ст. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2002. № 4. С. 70–75.

9. Нестерович В. Ф. Поняття «державотворення в Україні» та його сутнісні риси. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 83–91.
10. Онищенко О. Звичай. *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / ред. Ю. І. Римаренко. Київ, 1996. С. 195.
11. Павлов С. С. Правові традиції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 17 с.
12. Правова система України: від Руської Правди Ярослава Мудрого до сучасності. *Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т.* / ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. Харків, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. С. 222–506.
13. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі : навч. посібник / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тацій. Харків : Право, 2014. 344 с.
14. Прадум М. Нація золотих комірців. Тернопіль : Мандрівець, 1994. 215 с.
15. Приходнюк О. М. Анти. *Енциклопедія історії України : у 10 т.* / ред. В. А. Смолій. Київ, 2003. Т. 1 : А–В. С. 94.
16. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. 5-те вид. Тернопіль : ЛІЛЕЯ, 2002. 192 с.
17. Ромовська З. В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підручник. Київ : Атіка, 2005. 672 с.
18. Січинський В. Чужинці про Україну. Львів : Слово, 1991. 96 с.
19. Скакун О. Ф. Правова система України на правовій карті світу. Харків : Еспада, 2014. 96 с.
20. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 432 с.
21. Усенко І. Б. Звичай. *Юридична Енциклопедія : в 6 т.* / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 1999. Т. 2 : Д–Й. С. 568.
22. Усенко І. Б. Правовий звичай. *Юридична енциклопедія : в 6 т.* / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 1999. Т. 2 : Д–Й. С. 568.
23. Усенко І. Б., Бабкін В. Д., Музика І. В. Правовий звичай як джерело українського права ІХ–ХІХ ст. / ред. І. Б. Усенко. Київ : Наукова думка, 2006. 280 с.
24. Щодра О. Історична географія України від найдавніших часів до кінця ХVІІІ століття. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Ів. Франка, 2016. 297 с.

References

1. Bezklubyi, I., Hrytsenko, I., & Shevchenko, O. (2010). *Istoriia ukrainskoho prava : posibnyk*. Kyiv: Hramota. (in Ukrainian).
2. *Velesova knyha: dukhovnyi zapovit predkiv* (B. Ya. Yatsenko, Trans.). (2006). Kyiv: Veles. (in Ukrainian).
3. Honcharenko, V. D. (1996). Ternystyi shliakh do nezalezhnosti. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 7, 3–14. (in Ukrainian).
4. Hrushevskiy, M. S. (1993). *Istoriia Ukrainy-Rusy : v 11 t., 12 kn.* (P. S. Sokhan, Ed.; Vol. 1). Kyiv: Nauk. dumka. (in Ukrainian).
5. Demydenko, H. H. (2014). Yaroslav Mudryi i yoho chas (V. Ya. Tatsii, The author of the introduction). In H. H. Demydenko & V. M. Yermolaiev (Compilers), *Pravda Ruska Yaroslava Mudroho: pochatok zakonodavstva Kyivskoi Rusi: navch. posib.* (p. 294). (in Ukrainian).
6. Yermolaiev, V. M. (2014). Pyntsypu «Ruskoï Pravdy» prodovzhuiut zhyty v pravovii systemi suchasnoi Ukrainy (V. Ya. Tatsii, The author of the introduction). In H. H. Demydenko & V. M. Yermolaiev (Compilers), *Pravda Ruska Yaroslava Mudroho: pochatok zakonodavstva Kyivskoi Rusi: navch. posib.* (p. 294). (in Ukrainian).

7. Ivanchenko, R. (1999, August 21). Chetverte voskresinnia Ukrainy. *Uriadovyi Kurier* (157). (in Ukrainian).
8. Kudin, S. V. (2002). Formy isnuvannia kryminalnogo prava Ukrainy u X – pershii polovyni XVII st. *Visnyk Akademii Pratsi I Sotsialnykh Vidnosyn Federatsii Profspilok Ukrainy*, 70–75. (in Ukrainian).
9. Nesterovych, V. F. (2020). The concept of «state-building in Ukraine» and its essential features. *Law and Society*, 1(1), 83–91. (in Ukrainian).
10. Onyshchenko O. (1996). Zvychai. In Rymarenko Yu. I. (Ed.), *Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva*. (in Ukrainian).
11. Pavlov, S. S. (2010). *Pravovi tradytsii Ukrainy* [Avtoreferat dysert. ... kand. yuryd. nauk]. Odesa. (in Ukrainian).
12. Tsvik, M. V., & Petryshyn, O. V. (Eds.). (2008). Pravova systema Ukrainy: vid Ruskoï Pravdy Yaroslava Mudroho do suchasnosti. In *Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektvyv : u 5 t.* (Vol. 1, pp. 222–506). (in Ukrainian).
13. Demydenko, H. H., & Yermolaiev, V. M. (Compilers). (2014). *Pravda Ruska Yaroslava Mudroho: pochatok zakonodavstva Kyivskoi Rusi: navch. posib.* (V. Ya. Tatsii, The author of the introduction). Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian).
14. Pradum, M. (1994). *Natsiia zolotykh komirtsiv*. Mandrivets. (in Ukrainian).
15. Prykhodniuk O. M. (2003). Anty. In Smolii V. A. (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t.* (Vol. 1). (in Ukrainian).
16. Rabinovych, P. M. (2002). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy: Navch. posibnyk* (5th ed.). LILEIA. (in Ukrainian).
17. Romovska, Z. V. (2005). *Ukrainske tsyvilne pravo: Zahalna chastyna. Akademichnyi kurs : pidruchnyk*. Ternopil: Atika. (in Ukrainian).
18. Sichynskiy, V. (1991). *Chuzhyntsi pro Ukrainu*. Kyiv: Slovo. (in Ukrainian).
19. Skakun, O. F. (2014). *Pravova systema Ukrainy na pravovii karti svitu*. Lviv: Espada. (in Ukrainian).
20. Tkach, A. P. (1968). *Istoriia kodyfikatsii dorevoliutsiinoho prava Ukrainy*. Vyd-vo Kyiv. un-tu. (in Ukrainian).
21. Usenko I. B. (1999). Zvychai. In Shemshuchenko Yu. S. (Ed.), *Yurydychna Entsyklopediia : v 6 t.* (Vol. 2). (in Ukrainian).
22. Usenko I. B. (1999). Pravovyi zvychai. In Shemshuchenko Yu. S. (Ed.), *Yurydychna Entsyklopediia : v 6 t.* (Vol. 2). (in Ukrainian).
23. Usenko, I. B., Babkin, V. D., & Muzyka, I. V. (2005). *Pravovyi zvychai yak dzherelo ukrainskoho prava IX – XIX st.* (I. B. Usenko, Ed.). Kyiv: Nauk. dumka. (in Ukrainian).
24. Shchodra, O. (2016). *Istorychna heohrafiia Ukrainy vid naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII stolittia*. Ivan Franko National University of Lviv. (in Ukrainian).

**THE RUS' TRUTH AND ITS INFLUENCE
ON THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT
OF THE UKRAINIAN LEGAL TRADITION**

Ihor Boiko

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: boyko.ist@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6841-0271*

The article characterizes the place and role of the Rus' Truth in the history of the state and law of Ukraine and determines its influence on the formation and development of the Ukrainian legal tradition. It is noted that legal traditions are directly related to the state traditions of the Ukrainian people. The state-legal traditions of the Ukrainian people are a centuries-old continuous process of development of the Ukrainian people, aimed at the formation of the state, passed down from generation to generation and preserved for a long time. The state-legal traditions of the Ukrainian people have an uninterrupted duration, since it includes not only the periods of the existence of the state, but also the periods of struggle for its restoration, national liberation struggles. The state-legal traditions in Ukraine began with the state of Antes, later the state of Kyivan Rus', the Galicia-Volyn state, continued during the time of the Ukrainian Cossack state, and in the 20th century were represented by the period of the revival of an independent state on Ukrainian ethnic lands in 1917–1921 in the form of the Ukrainian People's Republic under the Central Council, the Ukrainian State under Pavlo Skoropadskyi, the Ukrainian People's Republic under the Directory and the West Ukrainian People's Republic, the declaration of statehood and rights of Carpathian Ukraine (1939), of the Ukrainian state (1941); quasi-states and rights of the USSR. The state-legal traditions of the Ukrainian people embodied the desire to have their own state and law, republican forms of people's power, electability of the state power, democratic principles of state construction and local self-government, freedom, equality, justice and orderliness in social relations, respect for a person, their life, health, dignity, attachment to private property, to the legal method of protection of violated rights, etc. The Ukrainian people, even during periods of prolonged stay under the rule of foreign states, without having their own state, preserved and developed their own national state-legal traditions and always showed an affinity for the traditions of Western European statehood and law. The state-legal traditions of the Ukrainian people are closely related to such a formulation as «the centuries-old history of Ukrainian statehood», an important component of which was the centuries-old struggle of the Ukrainian nation as an indigenous, titular nation for the right to create its own state. The foundation of national statehood is a long-term, complex process of birth, formation and development of Ukrainian statehood, which results in the creation of a Ukrainian state as a result of the Ukrainian nation development.

Considerable attention is paid to the characteristics of the origins of the Ukrainian legal tradition, which go back to the legal culture of the Kyivan Rus' state, where the foundations of law and the legal worldview were laid. As mentioned above, the formation and functioning of the Ukrainian legal tradition during the period of the Kyivan Rus' state was positively influenced by the law-making of the Kyiv princes, the application of customary law, the reception of Byzantine and, through it, Roman law, trade and political ties of the Kyivan Rus' state with Byzantium, Germany, France and other countries.

Ancient Ukrainian law was codified for the first time in the Kyivan Rus' state, the result of which was the adoption of the first legal code – the Rus' Truth, a source of knowledge of the

state-legal development on Ukrainian lands in the 9th-12th centuries, reflecting the level of socio-political, economic and cultural relations of the ancient Ukrainian society. It reveals the generalized legal worldview of Ukrainians regarding the legal foundations of their development, the peculiarities of the regulation of social relations. The Rus' Truth was the fundamental normative legal act in the Kyivan Rus' state.

The Rus' Truth was an important normative legal act that influenced the process of formation of Ukrainian law. The formation and development of the legal system of Ukraine began with Ukrainian customary law, princely legislation, and especially the Rus' Truth in the times of the Kyivan Rus' state.

Keywords: state, law, law-making, state-building, Ukraine.

*Стаття: надійшла до редакції 09.09.2022
прийнята до друку 10.11.2022*